

I.

Z francouzského originálu
La volonté de savoir. Histoire de la sexualité I
přeložil Cestmír Pelikán.

MY, NOVÍ VIKTORIÁNI!

© Éditions Gallimard, 1976
Translation © Cestmír Pelikán, 1999

Má se za to, že jsme po dlouhou dobu snášeli viktoriánský režim a že se mu podřizujeme ještě i dnes. Jako by znakem naší potlačované, němé a pokrytecké sexuality byla viktoriánsky přepjatá stydlivost.

Ještě na počátku 17. století byla prý obvyklá určitá otevřenost. Pro sexuální praktiky se téměř nevyhledávalo ústraní; slova se říkala bez zbytečných zámlk, věci se přehnaně nezastíraly; člověk byl k nedovolenému nenuceně tolerantní. Kodexy vulgárního, obscénního a neslušného byly ve srovnání s kodexy 19. století vcelku mírné. Byla zde jasná gesta, bezostyšné projevy, viditelné přestupky, snadno se spojující těla se vystavovala na odív a čilé děti spolu laškovaly bez okřikování a pohoršování za smíchu dospělých: „kolotoč“ těl.

Po tomto jasném dni přišel rychlý soumrak, který vyústil v monotónní noci viktoriánské buržoazie. Sexuální byla najednou pečlivě držena pod zámek. Uklidila se do ústraní. Konfiskovalo ji párové manželství a beze zbytku ji pohltila vážnost reprodukční funkce. O sexu se mlčí. Legitimní a rozplozující se pár je zákonem. Vnucuje se jako vzor, výtýčuje normu, patří mu pravda a šířeji právo, kdo, kdy a o čem smí

promluvit, neboť si vyhradil princip tajemství. Jak společenský prostor, tak každá domácnost znjí jen jediné místo pro sexualitu, zato sexualitu užitečnou a plodnou: ložnici rodičů. Všechno ostatní se musí vytratit; tělo uhýbá konformitě poloh, mravností slov bledne řeč. A neplodnost, stala-li se příliš okázalou a ostentativní, nabývá povahy anomálie; za tento nový status pak platí i příslušnými postihy.

Co se nepodřizuje zájmu plození či se tak alespoň netváří, to se nemá kam skrýt a nemá ani zastání v zákoně. Nemá ani slovo. Je náhle cudné, popřené, umlčené. Nejenže „to“ neexistuje, ani to existovat nesmí a musí to zmizet ze sebemenších projevů v slovech i činech. Například u dětí, jak známo, neexistuje sexualita: to je důvod, proč jim sex zakázat, proč jim bránit o něm mluvit, proč zavírat oči a zacpávat si uši, kdykoli by náhodou mohly dát najevo, že o něm vědí, proč uložit všeobecné a systematické mlčení. Je to charakteristické pro režim represe a odlišuje ho to od zákazů, podporovaných prostě trestním řádem: represe funguje sice jako odsouzení ke zmizení; také ale jako příkaz mlčet a potvrzení toho, že věc neexistuje, z čehož logicky plyne, že zde není co říci, co vidět, co vědět. Tak do našich buržoazních společností vstupuje pokrytectví se svou pokrivenou logikou. Přece však je nuceno k občasným ústupkům. Musí-li být nezákonným projevům sexuality, které by jinak budily rozruch, opravdu vykázáno místo, pak tam, kde je lze znovu zapsat do výrobního cyklu či alespoň do oběhu zisku. Místy tolerance se stanou veřejný dům a sanatorium: zdá se, že prostitutka, zákazník a pa-

sák, psychiatr a jeho hysterik — tito „noví viktoriáni“, jak říká Stephen Marcus — smějí v ústraní dávat průchod radovánkám, o nichž se nehovoří v řádu věcí, který zde platí; slova a gesta v tomto ztlumeném stavu sankcionovaná se pak směňují za značnou cenu. Jediné zde má divoký sex právo na formy skutečnosti — být izolované — a na typy nevěřejných, specializovaných, kódovaných diskursů. Všude jinde bude moderní puritanismus vydávat svůj trojí dekret zákazu, neexistence a mlčení.

Nebyli jsme však již od těchto dvou dlouhých století, v jejichž průběhu je třeba číst dějiny sexuality především jako kroniku silicí represe, osvobození? Tak trochu, říká se nám stále. Snad Freudem. Ale s jakou opatrností, s jakou medicínskou zdrženlivostí, s jakou vědeckou zárukou asepse a kolika opatřeními proti tomu, aby se sexualita „nevýčila ze svých břehů“ a všechno se udrželo v nejbezpečnějším a nejdiskrétnějším prostoru mezi pohovkou a rozhovorem: jen trochu výnosného šeptání u lůžka. A mohlo by tomu být jinak? Vysvětluje se nám, že byla-li represe od klasického věku fundamentálním způsobem spojená mezi mocí, věděním a sexualitou, můžeme se osvobodit jen za značnou cenu: nevyžadovalo by to nic menšího, než abychom přestoupili zákony, odstranili zákazy, nechali uvolnit proud řeči, znovu obnovili slast v její skutečnosti a dosáhli úplně nové ekonomie v mechanismech moci; neboť i ten nejmenší záblesk pravdy má svou politickou podmiňenost. Takových účinků však nelze dosáhnout pouze praxí medicíny, ani teoretickým, jakkoli rigorózním,

diskursem. Proto je odmítán Freudův konformismus, normalizační funkce psychoanalýzy, přílišná bojácnost velkých Reichových výbojů a všechny výsledky bezpečné integrace „vědy“ o sexu či poněkud pokulhávající praktiky sexuologie.

Tento diskurs o moderní represí sexualitě stále působí. Bezpochyby proto, že je snadné jej udržovat. Chránil ho mocná historická a politická záruka; tvrdím, že věk útlaku se zrodil v 17. století, po stáletích uvolněných způsobů a svobody výrazu, uvádíme jej do časové souvislosti s vývojem kapitalismu: je ztělesněním buržoazního řádu. Pověsti o sexu a s ním spojených omezení se ihned převádějí na obřadné dějiny výrobních způsobů; jejich malichernost se vytrácí. Princip výkladu se rýsuje z faktu samotného: sexualita je utlačována s takovou přísností proto, že je neslučitelná s všeobecným a intenzivním pracovním zapojením; mohlo být v době, kdy pracovní síla byla systematicky vykořisťována, tolerováno, aby se rozptýlovala v radovánkách s výjimkou těch minimálních, jež by jí umožňovaly reprodukovat sebe samotnou? Sex a jeho projevy se možná dešifrují snadno; při změně postavení lze jejich potlačování analyzovat naopak velmi snadno. A případ sexualitě — požadavek sexuální svobody, ale také možnost poznání sexu a právo o něm hovořit — je se všemi legitimitou svázán s počestností případu politického: ano, i sex se zapisuje do budoucnosti. Podezřívavý duch se možná bude ptát, zda takový počet opatření, která mají dodat dějinám sexualitě tak znamenité patrony, nenesou ještě stopy někdejší stydlivosti: jako

kdyby k tomu, aby bylo možné věst či přijímat tento diskurs, byly nutné jen tyto zhodnocující korelace.

Je tu ale možná ještě jiný důvod, jenž činí formulování vztahů sexualitě a moci v termínech útlaku pro nás tak uspokojivým: totiž to, co lze nazvat ziskem mluvčího. Je-li sexualita potlačována, jinými slovy, je-li vystavována zákazu, je-li popírána její existence a je-li nucena mlčet, pak sám fakt, že se o ní mluví a že se mluví o jejím potlačování, má podobu úmyslné transgrese. Ten, kdo mluví touto řečí, staví se do jisté míry mimo moc; rozvrací zákon; anticipuje, jakkoli nepatrně, budoucí svobodu. Odtud ona obřadnost, s níž se dnes mluví o sexu. První demografové a psychiatři v 19. století soudili, že se při každé zmínce o pohlaví musejí svým čtenářům omluvit za to, že zdržují jejich pozornost u témat tak nízkých a pomíjivých. My o něm už desítky let mluvíme se stále stejnou pózou: s pocitem, že vzdorujeme ustavenému řádu, hlasem, který svědčí o tom, že jsme si oné podvratnosti vědomi, zaniceně proklínáme přítomnost a voláváme se budoucností, přičemž se domníváme, že tak přispíváme k jejímu urychlenému příchodu. Cosi z revolty, ze slíbené svobody, z nadcházejícího kursu o utiskování sexualitě. Znovu se v něm ožívají některé ze starých funkcí tradičního prorocství. Zítřka bude sex opět dobrý. Protože naše přitakání této represi umožňuje ponechat spolu diskrétně koexistovat to, co většinou z nás brání strach ze směšnosti či hořkost historie spojit dohromady: revoluci a štěstí. Nebo revoluci a jiné tělo — novější, krásnější. Anebo

dokonce: revoluci a slast. Mluvit proti všem druhům moci, říkat pravdu a slibovat smyslný požitek; slučovat spolu osvícení, osvobození a četné rozkoše; vést diskurs, v němž se spojují zápal pro vědění, vůle změnit zákon a toužená zahrada slasti — o to vše se nepochybně opírá naše záliba hovořit o sexu v termínech represe; to vše také patrně vysvětluje tržní cenu přisuzovanou nejen všemu, co se o sexu říká, ale i prostému naslouchání tomu, kdo je ochoten odstranit účinky této represe. Jsme koneckonců jedinou civilizací, kde vybraní jedinci pobírají honorář za to, že naslouchají každému a všemu, co jim svěří o svých banálních sexuálních intimnostech: jako kdyby chut mluvit o sexu a zájem, v němž se přitom doufá, tak dalece přesáhly možnosti naslouchání, že někteří dokonce pronajímají své ucho.

Ale spíš než tento ekonomický důsledek zdá se mi v naší epoše podstatná existence diskursu, v němž jsou spolu vzájemně propojeny sexualita, odhalování pravdy, podvracení obecných zákonů, ohlašování příchodu nového života a slib konkrétního štěstí. Dnes slouží sex jako opora oné staré, na západě tak důvěrně známé a důležité formy — kázání. Velké kázání o sexu — které mělo své subtilní teology i své popularizátory — provázelo naše společnosti již několik desítek let; pranyřovalo starý řád, odhalovalo pokrytectví, opěvovalo právo na bezprostřednost a skutečnost: nechávalo snít o jiné obci. Vzpomeňme si na františkány. A ptejme se, jak se to mohlo stát, že lyrismus a religiozita, jež dlouho provázely revoluční projekt, se v industriálních a západních spo-

lečnostech, přinejmenším z větší části, přenesly na sex.

Myšlenka sexuality vystavené útlaku tedy není jen věcí teorie. Afirmace sexuality, která, jak se zdá, nebyla nikdy tak přísně podrobena jako ve věku pokrytectví realistické a počtářské buržoazie, koreluje s důrazem na diskurs, jehož údajným posláním je říci pravdu o sexu, pozměnit jeho reálnou ekonomii, podvracet zákon, který mu vládne, změnit jeho buď doucnost. Utlačující výpověď a forma kázání odkazují jedna k druhé, vzájemně se posilují. Říci, že sex není utlačován — či ještě spíš: říci, že vzťah moci a sexu není represivní —, nese riziko zbytečného paradoxu. Nebylo by to jen zpochybně široce přijímané teze. Byl by to krok proti vš ekonomii diskursu, proti všem diskursivním „zájmům“, které ji podporují.

Právě do tohoto bodu bych chtěl situovat sérii historických analýz, k nimž je tato kniha předmluvou a zároveň jakýmsi náčrtem — určit několik historicky významných bodů a nastínit konkrétní teoretické problémy. Ide zhruba o to zkoumat případ společnosti, která se už víc než století hlasitě pranýřuje za své pokrytectví, mluví dokola o svém mlčení, zálibně vypočítává vše, co neříká, odsuzuje moc, kterou vykonává, a slibuje, že se osvobodí od zákonů, které zajišťují její funkci. Chci nejen podat přehled těchto diskursů, ale obsáhnout i vůli, již jsou nesený, a strategický záměr, jenž je podporuje. Otázkou, kterou chci položit, není: proč jsme utlačováni — nýbrž: proč tak vášnivě a s takovou zahorčlostí k své nejblížejší minulosti, k své přítomnosti a k sobě samým

říkáme, že jsme útlačkem vystaveni? Po jaké spirále jsme dospěli k tvrzení, že je sexualita popírána? Proč tak okázale demonstrováme, že ji skrýváme, a proč říkáme, že o ní nemluvíme? Proč to formulujeme těmi nejexplicitnějšími slovy a snažíme se to ukázat v té nejnepokrytější realitě? Proč potvrzujeme sexualitu v pozitivitě její moci a jejích účinků? Je nesporně legitimní se tázat, proč jsme tak dlouho spojovali sex s hříchem — ano, bylo by třeba sledovat, jak k tomuto spojení došlo, a vyvarovat se povšechného a unáhleného tvrzení, že sex byl „zatracen“, ale bylo by třeba si také položit otázku, proč si dnes tak důrazně klademe za vinu, že jsme z něj kdysi učinili hřích? Jakou cestou jsme dospěli k závěru, že jsme se ve vztahu k sexualitě „provinili“? A jak jsme se stali tak podivnou civilizací, abychom mohli tvrdit, že právě tato civilizace dlouho „hřešila“ a dodnes „hřeší“ proti sexualitě zneužitím moci? Jak nastala tato záměna, která nás, když jsme se chtěli osvobodit od hříšné přirozenosti sexu, zavalila velkou historickou vinou, jež má spočívat právě v tom, že jsme si vytvořili představu chybující přirozenosti, a v tom, že na základě této domněnky děláme hrozivé závěry?

Jsem upozorňován na to, že existuje-li dnes tolik lidí, kteří tento útlak potvrzují, pak proto, že je historicky evidentní. A že hovoří-li se o něm tak hojně a už tak dlouho, je to tím, že je hluboce zakotven, že má své kořeny a jasné příčiny a doléhá na sexualitu s takovou přesností, že pouhé jeho odmítnutí nás nemůže osvobodit nikdy; práce bude mnoho a bude trvat dlouho. Bezpochyby musí trvat déle než

typické vlastnosti moci, a zvlášť pak té, která funguje v naší společnosti, to jest represivní moci potlačující se zvláštní pozorností neúžitečnou energii, intenzitu rozkoši a neobvyklé způsobu chování. Je tedy třeba počítat s tím, že účinky osvobození se od nadvlády této represivní moci se budou projevovat jen pomalu. Snaha mluvit svobodně o sexu a akceptovat jej v jeho realitě je tak cizí přímé linii celé té dnes již tisícileté historie a mimoto tak nepřátelská vlastním mechanismům moci, že než ve své úloze uspěje, nemůže se vyhnout dlouhému přeshlapování.

Avšak proti tomu, co nazývám „represivní hypotéza“, lze vznést tři vážné námitky. Námitka první: Je represe sexualitě opravdu historickou evidencí? Je to, co se ukazuje na první pohled — a co proto opravňuje ke stanovení výchozí hypotézy — spíš zvyraznění či nastolení režimu potlačování sexualit od 17. století? To je otázka úzce historická. Námitka druhá: Spadá mechanismus moci, a zejména ten, který je ve hře ve společnosti, jako je naše, ve své podstatě opravdu do řádu represe? Jsou zákaz, cenzura a předání opravdu obecnými formami výkonu moci ve všech společnostech, a nesporně ve společnosti naší? To je otázka historicko-teoretická. Konečné námitka třetí: Byl tento kritický diskurs, který se obracel k represe, namířen proti ní, aby bránil v cestě mechanismu moci, jenž až dosud fungoval bez odporu, nebo tvořil spíš součást stejné historické sítě, kterou odmítá (a nepochybně i travestuje), když ji nazývá „represe“? Existuje mezi větším represe a kritickou analýzou represe opravdu historický předěl? To je otázka

historicko-politická. Uvedením těchto tří námitek nejde jen o to vytvořit k hypotéze represe první symetrické a inverzní protihypotézy. Nejde o to říci: v kapitalistických a buržoazních společnostech sexualita, aniž by byla jen vzdáleně vystavena represí, naopak těží z režimu protokolární svobody. Nejde o to říci: ve společnostech, jako je naše, je moc spíše tolerantní než represivní a kritika represe, ačkoli může působit jako předěl, se podílí na mnohem starším procesu, a v závislosti na způsobu, jak je tento proces vnímán, se jeví jako nová epizoda v oslabení zakazů či jako úskočnější nebo diskrétnější forma moci.

Námítky, jimiž bych rád oponoval represivní hypotéze, nemají za cíl ani tak ukázat, že je falešná, nýbrž ji spíše nahradit v obecné ekonomii diskursů, týkajících se sexuality uvnitř moderních společností od 17. století. Proč se o sexualitě mluví? Co se o ní říká? Jaké to má mocenské účinky? Jaké jsou vazby mezi těmito diskursy, těmito mocenskými účinky a slastmi, jež jsou jimi dosazovány? Jaké vědění se na základě toho formuje? Jde zkrátka o to určit, v jeho funkcích a jeho odůvodněních, režim moci-vědění-slasti, o který se opírá náš diskurs o lidské sexualitě. Podstatné tedy není (přinejmenším v první instanci) ani tak vědět, říká-li se sexu ano nebo ne, formulují-li se zákazy nebo povolení, potvrzuje-li se jeho důležitost či popírají-li se jeho účinky, zcudňují či nezcuďňují-li se slova, která slouží k jeho označení, nýbrž brát v úvahu fakt, že se o něm mluví, kdo o něm mluví, místa a hlediska, z nichž se o něm mluví, instituce, které toto mluvení podněcují, které shromažďují a distribuují

to, co se o něm říká, zkrátka globální „diskursivní událost“, způsob, jakým sexualita „vstupuje do diskursu“. Z toho také vyplývá skutečnost, že bude důležité vědět, v jakých podobách, jakými kanály, spolu s jakými diskursy, na jejichž pozadí se vkrádá, dospívá moc až k nejjemnějším a nejosobnějším projevům chování, jaké cesty jí dovolují zasáhnout vzácné či n snadno postřehnutelné formy touhy, jak prostupuje ke každodenním slastem a jak je kontroluje — a to všechno spolu s účinky, jimiž může být odmítnutí, popření, diskvalifikace, ale i pobídka, posílení, zkrátka „polymorfní techniky moci“. A konečně z toho také plyne, že důležité nebude určit, zda tyto diskursivní produkce a mocenské účinky vedou k formulování pravdy sexu nebo lži, které mají za cíl sex zatemnit, nýbrž vyzdvihnout „vůli k vědění“, která jim slouží jako podpora i jako nástroj.

Je třeba si rozumět. Netvrdím, že sex nebyl od klásického věku zakazován, eliminován, maskován nebo bagatelizován. Netvrdím ani, že by toho bylo méně než dříve. Řečím, že zakazování sexu je falešný terč. Falešný terč ale je, činí-li se z něj fundamentální a konstitutivní prvek, na jehož základě lze psát dějiny toho, co bylo od moderní epochy o sexualitě řečeno. Všechny tyto negativní prvky — obrany, odmítnutí, cenzury, popření —, které represivní hypotéza přeskupuje ve velkém ústředním mechanismu, jehož posláním je říkat ne, jsou bezpochyby jen součástí, které mají hrát lokální a taktickou roli při rozvinutí diskursu, v technice moci, ve vůli k vědění, jež na ně zdaleka nejsou redukovatelné.

Konečně bych rád skoncoval s analýzou privilegií, která se zpravidla přisuzují ekonomii řídkosti a principům rozředění, a naopak bych rád hledal instance produkce diskursu (které zajisté kontrolují i mlčení), produkce moci (které mají mnohdy funkci zákazu), produkce vědění (které často uvádějí do oběhu omýly či systematické klamy); rád bych sestavil dějiny těchto instancí a jejich transformací. Celý prvotní náčrt, psaný z tohoto hlediska, naznačuje, že „uvedení sexuality do diskursu“ již od konce 16. století, aniž se podrobilo restruktivnímu procesu, naopak podléhalo mechanismu sílcí pobídky: že se techniky moci, které působily na sexualitu, nepodřizovaly principu příného výběru, nýbrž naopak principu rozptýlení a implantace polymorfních sexualit, a že vůle k vědění se nezastavila před nezrušitelným tabu, nýbrž že se — nepochybně navzdory mnoha chybám — pustila do konstituování vědy o sexualitě. A právě tyto proměny bych teď rád schematicky ukázal spolu s krátkým exkursem k represivní hypotéze a k faktům zákazu či vyloučení, kterých se dovolává, přičemž vyjdu z některých historických dat, jež zde mají hodnotu vodítek.

II.

REPRESIVNÍ HYPOTÉZA